

**ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՎԱՋԳԵՆ ՀԱՄԱՐՁՈՒՄՅԱՆ**

ՀՀԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
գլխավոր գիտաշխատող
Բ. գ. դ., պրոֆ.
hambardzumyanvazgen01@aspu.am

Համառոտագիր

Հայերենի բառապաշարի պատմական ուսումնասիրության մի ոլորտ է արմատի (արմատական բառի) ծագումնային բնույթի որոշումը (ստուգաբանությունը): Այս ոլորտում դեռևս կան միավորներ, որոնց ծագումը մնում է չբացահայտված, այլև որոշ դեպքերում, նկատի ունենալով տվյալ գիտության ձեռքբերումները, հարկ է լինում կատարել լրացումներ կամ վերանայումներ: Այս դեպքում նման քննության են առնվում հայերեն *պաղ-* (*պաղպաջուն*), *փեղուր*, *փիճի* («մի ծառատեսակ. սոճի»), *(ս)փիռ* // *(ս)փիւռ* («փռել, տարածել. փռվածք») և *փուռն* «(հացի) փուռ» միավորները: Հայերենի ստուգաբանական բառարաններում դրանք համարվում են կա՛մ անհայտ ծագման, կա՛մ ոչ բավարար չափով ստուգաբանված բառ(արմատն)եր:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. արմատաբանություն, ստուգաբանություն և տիպաբանություն, հայերեն անհայտ ծագման բառեր, արմատի վերականգնում, ստուգաբանական ճշգրտում և լրացում:

ARMENIAN ETYMOLOGIES

V. G. HAMBARDZUMYAN.

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan
Chief Researcher, Doctor of Philology, Professor
vazgengurgeni@mail.ru
hambardzumyanvazgen01@aspu.am

Abstract

One of the fields within the historical study of the Armenian lexicon is the determination of the origin of roots (etymological analysis). In this domain, there remain lexical items whose origin is still unresolved; moreover, in light of the achievements of contemporary scholarship, certain cases require clarification or revision of earlier interpretations. The present study examines the Armenian units *pal-* (*palpaĵun*) ‘shining, bright; clear’, *p’etur* ‘feather,’ *p’iči* ‘a type of tree: pine’, *(s)p’ir* // *(s)p’iwr* ‘to spread, to extend; spreading’, *p’uĳn* ‘stove, (bread) oven’. In Armenian etymological dictionaries, these words (roots) are regarded either as being of unknown origin or as insufficiently substantiated in their etymological interpretation.

Keywords and phrases: etymology, historical-comparative and typological analysis, Armenian words of unknown origin, root reconstruction, etymological clarification and revision.

АРМЯНСКИЕ ЭТИМОЛОГИИ ВАЗГЕН АМБАРЦУМЯН

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА
Главный научный сотрудник, д. ф.н., профессор
vazgengurgeni@mail.ru
hambardzumyanvazgen01@aspu.am

Аннотация

Одной из областей исторического изучения словарного состава армянского языка является определение происхождения корня (этимологический анализ). В данной сфере до сих пор сохраняются единицы, происхождение которых остается невыясненным; более того, с учетом достижений современной науки в ряде случаев возникает необходимость внесения уточнений и пересмотра прежних интерпретаций. В настоящей работе предметом подобного анализа являются армянские единицы *լուսն*- (*լուսնալուսն*) [raʃ- (raʃraʃun)] ‘блестящий, сверкающий; ясный’, *լուսնալուսն* [pʰetʰr] етур «перо», *լուսնալուսն* [pʰiʃi] ‘порода дерева: сосна’, (*լուսնալուսն* // (*լուսնալուսն*) [(s)pʰir // (s)pʰir] ‘«рассилать, распространять; рассиление», *լուսնալուսն* [pʰurʃ] «(хлебная) печь». В этимологических словарях армянского языка данные слова (корни) рассматриваются либо как единицы неизвестного происхождения, либо как недостаточно обоснованно истолкованные.

Ключевые слова и словосочетания: этимология, историко-сравнительный и типологический анализ, армянские слова неизвестного происхождения, реконструкция корня, этимологическое уточнение и дополнение.

Ներածություն

Հնդեվրոպական լեզուների մեջ վերջին ժամանակներս հայերենի ստուգաբանական-տիպաբանական քննության նոր խնդիրներ են առաջ քաշվում՝ ամենից առաջ, օրինակ, կապված պայթական բաղաձայնների համակարգի, այսպես կոչված, «տեղաշարժի» հետ, ըստ որում առաջարկվում է վերանայել այդ համակարգը՝ առավելապես հիմք ընդունելով հայերենի համապատասխան տվյալների հնատիպությունը (արխաիկությունը) (տե՛ս 9, էջ 7-8 և այլն): Այդուհանդերձ, ավելի լայն քննությունը ցույց է տալիս, որ մի շարք խնդիրներ մնում են չլուծված, քանի որ հետագա աշխատանքները շարունակում են կատարվել միայն ավանդականի սահմաններում (հմտ. 6, 7 և այլն), իսկ նոր ձեռնարկումները

ավանդույթի ուժով կարող են շրջանցվել, և մեր այս աշխատանքում հաշվի են առնվում նորագույն ձեռքբերումներն այս ոլորտում:

Ուսումնասիրության մեթոդը. Կիրառված են դասական և ժամանակակից համեմատաբանության մեջ ընդունված ներքին վերականգնման և արտաքին համեմատության մեթոդները՝ կապված քննության առարկա միավորների ծագման, այլև տիպաբանական հավաստիության հետ:

Ուսումնասիրության տեսամեթոդական հիմքեր. Վերջին մի քանի տասնամյակում հնդեվրոպական լեզուների շրջանում հայերենի համեմատական ուսումնասիրության բնագավառում հանդես են բերվում նոր մոտեցումներ, որոնք նկատի ունենալու դեպքում կարելի է ստուգաբանական ավելի լայն և հիմնավոր աշխատանք ծավալել: Տեսական-մեթոդական նման հիմքով հայերենի նախագրային պատմության ուսումնասիրությունը մտնում է նոր փուլ:

Արդյունքներ. Հայերեն յուրաքանչյուր բառի ծագումնաբանության վերհանումը այլ բան չէ, քան բացահայտում հայոց լեզվի պատմության ինչ-ինչ կողմերի: Ստորև անդրադառնում ենք մի խումբ բառերի ծագմանը:

1. Պաղ- < հե *p^hel-

Հայ. պաղ- (<պաղ- պաջ- ուն «փայլուն») բառը կրկնարմատ ածանցավոր կազմություն է (պաղ-պաջ-ուն), սովորաբար՝ «փայլփլուն. վճիտ», «ջինջ, մաքուր», փոխաբերաբար՝ «սառնորակ ու մաքուր», «հստակ ջուր ունեցող» իմաստներով գործածվել է լեզվի պատմության գրեթե բոլոր փուլերում (3, էջ 590. 1, էջ 1174. հմմտ. 5, էջ 42): Հ. Աճառյանը *պաղպաջ* բառի *պաղ* «փայլ, ցոլք» արմատը համարում է «առանձին անգործական», այլև անհայտ ծագման (2, էջ 13-14): Ջահուկյանը նույնպես *պաղպաջ* կրկնական արմատը դիտում է առանձին և կապում հիշյալ *պաղ* «փայլ» արմատի հետ՝ ոչ միայն գրելով «ծագումն անհայտ է», այլև փորձելով տալ նրա ծագումը՝ թեականով նշելով «որևէ հարաբերություն ունի՝ հնդեվրոպական *(s)pel- «փայլել» արմատի հետ» (7, էջ 618):

Բառի ծագմանը և իմաստային կողմին կարելի է անդրադառնալ ստուգաբանական նոր տվյալների հիման վրա՝ կատարելով որոշ լրա-

ցում և ճշգրտում: Ընդհանուր հնդեվրոպական «ծով. ջրի կուտակում» իմաստի համար առանձնացվում է արմատի բարբառային երկու տարբերակ՝ *or- (հմմտ. հինդկ. arnavá- «ծով», խեթ. aruna- «ծով. մեծ լիճ») և *p^hel- (հմմտ. հուն. πέλαγος «ծով»), որոնք, ի դեպ, իբրև լրացում՝ կարելի է կարծել, որ իրենց ճիշտ արտացոլումն ունեն նաև հայերենում. հմմտ. *առ-ու* (*առ-ոգ-անել*, *ոռ-ոգ-անել*. երկու դեպքում էլ՝ «ջրել»), *պաղ-* (*պաղ-պաջ-* «փայլ. փայլուն», *պաղ-ա-պանծ* «լուսափայլ. մաքուր») և այլն) (հմմտ. 15, էջ 831-832. 9, էջ 671-672):

Իսթալուվական լեզուների տվյալների անհայտ լինելու պայմաններում դասական համեմատաբանությունը *առոգ-//ոռոգ-* արմատի ծագումը բխեցնում է հե. *srov- արմատից, իսկ *առու* բառի ծագման դեպքում նշվում՝ «մեկնությունը ուղիղ չէ», թեև, այնուամենայնիվ, այն կապվում է նախորդի հետ (տե՛ս 2, էջ 263-265. 7, էջ 75):

Այնինչ նոր տվյալներն այս դեպքում հիմք են հանդիսանում հիշյալ արմատների «իմաստաբանությունը» կապել «ջուր» (երկրորդաբար՝ «ծով», «լիճ», «ջրակուտակում») գաղափարի հետ. այստեղ ուշադրության առարկա է հե. *p^hel- > հայ. *պաղ-* առնչությունը:

Ինչպես վերը նշեցինք, հե. *p^hel- «հարթ, ողորկ», «հարթ, ուղիղ. հավասար» արմատով ներկայանում են «ծով» գաղափարն արտահայտող հնդեվրոպական բարբառային այլ խումբ ներկայացնող լեզուները, որոնցում *ծով* կոչվում է ըստ «ջրի մակերևույթի հարթ լինելու» գաղափարի. հմմտ. հուն. πέλαγος «ծով», πλάξ «հարթություն». Πελασγοί (հատուկ անուն) [15, էջ 831-832], այլև լատ. æquor «հարթություն. ընդարձակ մակերես», «ծովի հավասար մակերես» (9, էջ 671-672): Ընդ որում բառարանում բուն արմատը բերվում է *k//*g ածանցական բաղադրիչներով, այնինչ հայերենում ներկայանում է պարզ՝ անաձանց ձևով, որ ավելի հին լինելու նշան է:

Այնուհետև, եթե հունարենում և լատիներենում *ծով* անվանումը, իմաստաբանորեն համարվում է բարբառային, ապա այն այդպիսին է նաև հայ. *պաղ* բառի դեպքում (ոչ միայն «փայլ. փայլուն», այլև հավանաբար «ծույլ, ողորկ». հմմտ. «Ճակատն պաղպաջուն, այտքն ի ներքոյ՝ միահարթք երկայնածնօտք» [= Ճակատը փայլուն, այտերը ներքևի կողմից՝ միահարթ երկարածնոտ] (3, էջ 590). ընդ որում՝ հայերենում առաջին իմաստը՝ «փայլ. փայլուն», ավելի հետին է, թերևս գրավոր շրջանին

հատուկ): Այս հարաբերակցությունը, բնականաբար, հայ-հունա-իտալյան զուգաբանության օրինակ է:

Նշենք, որ հե. *p^[h]el- > հայ. *պաղ*- առնչության հնչյունական անցումները ենթադրում են այնպիսի համապատասխանություններ, որ կարող են սովորական դեպքերում նկատվածից («օրենքից») հեռու լինել, սակայն ոչ անմեկնաբանելի (հե. *p^[h] > հայ. *պ*, e > *ա* և այլն):

2. Փետուր < հե. *p^[h]et^[h]r-

Հնդեվրոպական նախալեզվում «թռչնի մաշկի ծածկույթ՝ փետուր» իմաստի համար վերականգնվում է տարբերակային *p^[h]et^[h]r-/*p^[h]et^[h]er- արմատ՝ անկախ ածանցական նույնպիսի առանձնացումից: Նախկինում այս բառի ծագման վերաբերյալ եղել են տարբեր, նույնիսկ միմյանց հակառակ կարծիքներ՝ հատկապես Հ. Աճառյանի և Գ. Ջահուկյանի աշխատություններում: Հ. Աճառյանը *փեպուր*-ը բերում է իբրև «անստույգ բառ» (2, էջ 498), Գ. Ջահուկյանը այն բխեցնում է հե. *pet-r (*pet- «թռչել») արմատից. «Փետուր բառը բնիկ հնդեվրոպական չէ, բայց կարող է վաղ շրջանում յուրացված լինել հնդեվրոպական որևէ լեզվից և թերևս առկա լինել հենց վաղնջահայերենում» (հմմտ. հինդկ. pát(t)ra-, հուն. πτερόν, հվգերմ. fedara) (8, 15 262), այլև Սվոդեշի 100-բառանոց ցանկի մեջբերման դեպքում *փեպուր*-ը նշվում է փակագծերում: Նկատենք, որ ավելի վաղ գրված աշխատության մեջ անցկացված է եղել հետևյալ համեմատությունը. հմմտ. հինդկ. pátra- «թև, փետուր», հուն. πτερόν «փետուր, թև», հվգերմ. Feder «փետուր», patta «թև» և այլն (10, 103,306):

Միաժամանակ նշվում է, որ՝ ա) նման ծագումը մի դեպք է, երբ հայերենում հե. *p-ի դիմաց ունենում ենք *փ* (փխ. հ). ի դեպ՝ առանձնացվում է նաև նման անցման երկու տասնյակից ավելի դեպք, բ) միաժամանակ դա համարվում է շեղում «հայերենի տեղաշարժի մասնավոր առանձնահատկություններից» (հմմտ. 4, 30-31, այլև 13, էջ 25-32), գ) առանց *փ*-ի պատահում է հայ. *թռչիմ* «թռչել», *թեր* «կողմ», *թերթ* «թուղթ» բառերում (10):

Հետագայում Գ. Ջահուկյանը տարբեր մեկնաբանություններով է մոտենում *փեպուր*-ի ծագմանը. ա) բառային զուգաբանությունների ցանկում չի դրվում *փեպուր* բառը, ուստի այն չի հանգեցվում հե. որևէ ձևի, հատկապես այն ձևին, որ նշվում էր նախորդ աշխատության մեջ (տե՛ս վերը), բ) *փեպուր*-ը բերվում է Մ. Սվոդեշի 100-բառանոց ցանկում

առանց որևէ զուգահեռի հետ. մյուս լեզուների հետ, այլ նշելով (փակագծի մեջ առնելով) իբրև «փոխառյալ կամ անհայտ ծագման բառ» (10, էջ 200-201), գ) գտնում է, որ «*փեպուր* բառը բնիկ հնդեվրոպական չէ, բայց կարող է վաղ շրջանում յուրացված լինել հնդեվրոպական որևէ լեզվից և թերևս առկա լինել հենց վաղնջահայերենում (հմմտ. հինդկ. pátt(a)ra-, հուն. πτερόν, հվգերմ. fedara)» (10, էջ 262), դ) նշվում է, որ հայերեն որոշ բառերում, ընդ որում նաև *փեպուր*-ի դեպքում, «*ուր*-ով վերջացող անունների մեջ թերևս մասամբ առկա են ուրարտական հետքեր», ուստի *փեպուր*-ը նման մի բառ է, «եթե ծագում է *փեպ-ել* բայից և ոչ թե հ.-ե. *pet̥-ից՝ մի այլ հ.-ե. լեզվի միջնորդությամբ» (10, էջ 439), վերջապես, ե) հեղինակի «Հայերենը և հնդեվրոպական հին լեզուները» (6) գրքում նշվում է հետևյալը. «Պետք է կարծել, որ *t̥ > ur, *p > ph և այլ փոփոխություններով բնորոշվող հայերեն մի շարք բառերի աղբյուրը պելասգերենը կամ մերձավոր լեզուներն են. այսպես, հայ. *փեպուր* բառը, որ հաճախ համեմատում են խեթ. pattar, -anaš «թև» բառի հետ, լիովին բացատրվում է պելասգյան հնչյունական օրենքներով՝ հ.-ե. pet̥ > պիլ. *phetur (> հայ. փետուր)» (6, էջ 96):

Իսկ հեղինակի ստուգաբանական բառարանում նշվում է, որ *փեպուր*-ի «ծագումն անհայտ է» (7, էջ 763): Ավանդաբար քննության է առնվել միայն առաջինը՝ *թիռ*- (*թռչել*) (իմա՝ գործողություն), արմատը, որ նկատում ենք նաև ուշ երևան եկած աշխատանքներում (տե՛ս 9, էջ 153), այսինքն՝ քննությունից դուրս է մնացել գործողության միջոցը (հմմտ. 2, էջ 184-186. 7, 267). ըստ այս բառարանների՝ *փեպուր* բառի ծագումը «անստույգ է» կամ «անհայտ» (տե՛ս 7, էջ 498 և 763):

Եվ այս ամենով հանդերձ՝ միակ հավանականը մնում է այն է, որ *փեպուր* բառը բնիկ է, ծագում է հե. *p^[h]et^[h]r-/-n կամ *p^[h]et^[h]er-n (<*p^[h]et^[h]- // *p^[h]t^[h]-) արմատից (հմմտ. 9 էջ 153 և այլն):

Նման հավանականության հիմք է հանդիսանում ցեղակից լեզուների համար առանձնացվող մի շարք ձևերի առկայությունը. հմմտ. խեթ. pattar, սեռ. հոլ. pattana «թև», լատ. penna «փետուր», հիոլ. éon «թռչուն», հվգերմ. fedara, հանգլ. feðer «փետուր», այլև՝ հուն. πτερόν, πτερονξ «ձև» (տե՛ս 9, էջ 57, 62, 1461, 152, 153, 216, 224, 226, 537):

Այսպիսով, հայ. *փեպուր* (< *փեպ-ուր*) < հե. *p^[h]et^[h]- // *p^[h]t^[h]-. այս դեպքում, հավանաբար, ավելի իրական կլինի, եթե տարբերակվի հե. արմատի իմաստային երկու ոլորտ՝ 1) «թռչել» և 2) «թև, փետուր», ինչպես

որ առանձնացվում են այդ իմաստների կրող ձևեր ցեղակից մյուս լեզուներում. այդ արմատից ունենք հայ. ոչ միայն *թիռ-* (*թռչել*) (իմա՛ գործողություն), այլև *փեփուր* (իմա՛ գործողության միջոց). հմմտ. մի կողմից՝ հուն. πέτομαι «թռչում եմ», πτήσις «թռիչք» և այլն, իսկ մյուս կողմից՝ հինդկ. pátatra «թև», հրգերմ. fedara «փետուր» և այլն (9, էջ 153):

3. Փիճի < հե. * b^hahk'o-

Ըստ Հ. Աճառյանի՝ հայ. *փիճի* «մի տեսակ մայրի» բառը համարվում է փոխառություն վրացերենից. «վրաց. *փիճվի* «մի տեսակ մայրի», *փիճվիանի* «եղևնյա», *փիճվնարի* «եղևնյաց անտառ», որ զուգահեռներ ունի մենգրելերենում, լազերենում. նկատի է առնվում նաև այն, որ բառը կա հիշյալ մի քանի լեզուներում, այլև ունի ածանցված ձևեր, իսկ հայերենի մեջ ունի միայն այդ ձևը (2, էջ 1979, 503-504): Հ. Աճառյանը եղած ստուգաբանական փորձերից նշում է նաև Հյուբշմանի կարծիքը՝ հետևյալ ձևակերպմամբ. «ուրիշ կովկասյան լեզուների մեջ համապատասխան բառեր չգտնելով՝ վրացին դնում է հայերենից փոխառյալ» (2, էջ 504, տե՛ս նաև 14, էջ 501):

Գ. Ջահուկյանը «Ստուգաբանական բառարանում» գրում է. «Աճառյանը համարում է վրացական փոխառություն, սակայն կապ է տեսնում հայ. *փիճի*, *նոճի* և *սոճի* բուսանունների կառուցվածքների միջև՝ նկատի ունենալով *-ճի* վերջածանցը» (8, էջ 764): Աճառյանը, իրոք, «կապ է տեսնում հայ. *փիճի*, *նոճի* և *սոճի* բուսանունների» միջև (տե՛ս 2, էջ 241), սակայն դրանցից վերջին երկուսի վարաբերյալ ունի այլ կարծիք՝ Ջահուկյանը բառարանում *սոճի* (տարբերակ՝ *շոճի*) բառի վերաբերյալ գրում է. «Ծագումն անհայտ է. *-ճի* վերջածանցը առկա է նաև *փիճի* և *նոճի* բառերում, բայց անբացատրելի են մնում *սո-*, *փի-* և *նո-* արմատները» (7, էջ 686): Իսկ *նոճի* բառը (*նոճ* ձևով), ինչպես որ Հյուբշմանը և Աճառյանը, համարում է «փոխառություն իրանական աղբյուրից» (7, էջ 571. տե՛ս նաև 8, էջ 537)²:

¹ Աճառյանը *նոճի* բառը բերում է *նոճ* «մշտադալար վայրի մի ծառ. կիպարիս» ձևով՝ ոչ անկախ Մեյեից և Հյուբշմանից, փոխառություն պիլ. *nōč «մշտադալար վայրի մի ծառ» (հմմտ. պրս. nōj, nōd և այլն), իսկ *սոճի* «վայրի պիստակենի» բառը համարում է անհայտ ծագման (2, էջ 463-464. 1979, 241):

² Ի դեպ՝ Ջահուկյանը «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ չի անդրադառնում *փիճի* բառին, այլև *սոճի* բառը (իբրև հետագայում հայտնի) բերում է բարբառային տարբերակների ցանկում՝ *թեղաւշ, մայրի* բառերի հետ (7. էջ 398):

Սակայն կան նոր տվյալներ՝ վերանայելու այդ ստուգաբանությունը:

Հնդեվրոպական «բուսական աշխարհ» բառիմաստային (թեմատիկ) խմբում ուս. бк ծառատեսակի համար վերականգնվում է *b^hahk'o- արմատ՝ համեմատությամբ ցեղակից լեզուների՝ լատ. fāgus (իզ սեռ.) «հաճարենի (ծառը)» (հմմտ. գալլ. ' bāgos. Bāgācon տեղանվան մեջ), հվգերմ. Buohha «հաճարենի» (գերմ. Buche), հիսլ. bók (իզ սեռ.) հաճարենի (ծառը)», հանգլ. bōc «հաճարենի» և այլն < հե. * b^hahk'o- (9, էջ 621-623):

4. (U)փիռ // (u)փիւ < հե. *sphēr-s

Այս արմատից ունենք *փռել* «տարածել, փռել», *փռվածք* «տարածք», *սփռել* (*ս-փռել* <*q- *փռել*), *սփիւռք* «սփռվածք, տարածվածություն» և այլն:

Բառի ծագումը հայտնի է Հ. Աճառյանը և Գ. Զահուկյանը, ոչ անկախ նախորդ ուսումնասիրողներից (մանավանդ՝ «Նոր հայկազյան բառարանից») համարում են ծագած հե. *(s)phēr-s «փռել» արմատից՝ համեմատությամբ հուն. σπείρω «ցրել, ցանել», հվգերմ. sprint «ցանել, շաղ տալ, մանել» (տե՛ս 2, էջ 287, 531. 7, էջ 698, 770):

Միաժամանակ նկատենք, որ թե՛ Աճառյանը և թե՛ Զահուկյանը առանձին բառահոդված են դիտում հիշյալ արմատը և *փռել* «տարածել, փռել» բայաձևը՝ այն տարբերությամբ, որ, ասենք, Զահուկյանը վերջին դեպքում հուն. σπείρω ձևի համար նշում է «ցանել, սփռել» (հմմտ. վերը), այլև բերում է մվգ. sproewen «ցայտել, դուրս տալ», լատ. spargō «ցանել, ցրվել» ձևերի հետ համեմատություն, իսկ Աճառյանը համեմատում է ավելի մեծ թվով ցեղակից լեզուների ձևերի հետ» (տե՛ս ն. տ.):

Իբրև լրացում բերվածի՝ թերևս հավանական պետք է համարել իրանական լեզուներից քրդերենի մի ձևի հետ համեմատությունը՝ այն նկատառումով, որ այդ ձևը գտնում ենք հայ. *Բաթմանի կամուրջ* տեղանվան մեջ (քրդ.՝ *Փրա Բաթման*, որ նշանակում է «Բաթմանի կամուրջ». տե՛ս Վ. Պետոյանի «Սասուն» գիրքը (Ե., 2016, էջ 25):

Ըստ այսմ՝ քրդ. *փրա* բառարմատի «կամուրջ» իմաստը հավանաբար պետք է հասկանալ նախնական՝ «բացվածք, փռվածք, տարածված (գետի վրա՝ մի ափից մյուսը)»: Մեր այս նկատառումը թվում է հավանական, քանի որ այս իմաստով («փռված, տարածված») հայերենի բարբառներում ունենք *փռե* բառը՝ «թափթփված՝ ցրիվ, (անխնամ) մազերով

(աղջիկ), մանավանդ մանկահասակ» (Մուշ, Ալշ.). բարբառներում բառը գործածվում է հանդիմանական երանգով՝ ուղղված մազերը թափթփված մեկին: Մեր բերած օրինակը լրացուցիչ փաստ է հնդեվրոպական բնիկ արմատի՝ ոչ միայն տեղանվանական, առտնին-սոցիալական բնույթի առումով, այլև արևմտյան և արևելյան տարածքների ցեղակից լեզուների համար:

5. Փուռն < հե. *bhu-ro- (< *bheu-) «(հացի) փուռ»

Բառի արմատը համարվում է փոխառություն հունարենից, որն իր հերթին փոխ է առել լատիներենից (հուն. φούρος < լատ. furnus) (14, էջ 387. 2, էջ 526). այսպես է դիտում նաև Ջահուկյանը (8, էջ 769):

Այնինչ կան նոր տվյալներ, որոնց հիման վրա թերևս կարելի է ներկայացնել առարկություններ: Նախ՝ այնքան էլ դյուրին չէ հուն. ձևից հայ. *փուռ-ն* անցումը հնչյունապես ցույց տալու համար, երկրորդ՝ հայ. բառը նշանակում է ոչ միայն «փուռ», այլև «(հացի) փուռ. հացաթխման միջոց» իմաստները, այսինքն՝ վերաբերում է հացաթխման գործին: Իսկ այս վերջինը, անշուշտ, ունի հին ակունքներ՝ կապված ընտանիքի, առհասարակ բնատնտեսության, այլև համայնքի, ընտանեկան առնչությունների, ընծայաբերումների (պաշտամունքային) նշանակման հետ և այլն (հմմտ. «կրակ. կրակարան», «օջախ», «տուն»):

Կարելի է մտածել, որ բառը ծագում է այլ աղբյուրից, կամ էլ կարող է բնիկ լինել, եթե ոչ լինել, այսպես կոչված, (լեզուների) միջ-ընտանիքային առնչությունների իրողություն:

Այս դեպքում նկատի ունենք հետևյալը:

Նախ՝ հնարավոր զոգահեռներ կան խուռերենի և ուրարտերենի բառապաշարում. ըստ Ջահուկյանի՝ խուռ. *purli* «տուն» (?) (11, էջ 18), այլև ըստ Խաչիկյանի՝ խուռ. *fur^ulə, fur^ulə* «(?) տուն», ուրարտ. *furulə, furnə* «տուն. տնտեսություն, տաճար» (12, էջ 46): Երկրորդ՝ Ջահուկյանը խուռ. *purli* «տուն» (?) ձևն առնչում է հնդեվրոպական մի քանի ձևերին՝ իբրև ընդհանուր արմատ վերականգնելով հե. *bhur-o- (պարզ՝ *bheu-) «աճել, հասունանալ, ծաղկել. առաջանալ, լինել, ապրել և այլն» ի համեմատություն հրգերմ. *būr* «տուն, վանդակ, մեսապ. Βύριον «բնակատեղի» ձևերի, ընդ սմին տալով հետևյալ ծանոթագրությունը. «Հմմտ. նաև խեթ. *pir, par-n*, լուվ., հիեթ. խեթ. *parna*. լիկ. *prāna*, լիդ. *bira*

«տուն», որոնք խոռ. purli և եգիպտ. br ձևերի հետ միասին Ֆ. Չոմերը (356, էջ 32. իմա՝ Sommer F., Hethiter und Hethitisch, Stuttgart, 1947.- Վ.Հ.) համարում է թափառող մշակութային բառ (technisches Wandeswort): Գործ ունե՞նք ընդհանուր ժառանգություն հանդիսացող բառի հետ» (11, էջ 177):

Հայերեն բառի այս ձևով ստուգաբանությունը, թերևս, ավելի համոզիչ կարող է լինել, քան նախկինում առաջադրվածը: Ըստ այսմ՝ խոռ. purli «տուն» - հայ. *փուռ-ն* «փուռ, կրակարան. օջախ (?)», խեթ. pir, par-n [խե. * bhu-ro- < *bheu- (?)]. հմմտ. նաև հայ. (բրբռ.) *փուռնիկ* (< *փուռ-ն-իկ*) «թռնրի տակ շիկացած կրակին եփվող խմորագնդից թխված մի տեսակ հաց» (Ալշ., Մշ.):

Եզրակացություններ

Հոդվածում բերված բառերի համեմատական լրացուցիչ քննությունից պարզվում է դրանց՝ հավանականության ավելի բարձր շեմով բնիկ լինելը:

Համեմատության մեջ են դրվում ոչ միայն հնդեվրոպական, այլ նաև այլ ցեղակցության բառային միավորներ, որոնք ի տարբերություն Զահուկյանի հայտնի տեսության՝ օրինակ են անմիջական շփումների:

Ըստ այդմ էլ քանակապես մեծանում է հայերենի բնիկ բառապաշարի ծավալը:

Գրականության ցանկ

1. Aghayan Ed., Ardi hajereni batcatrakan bararan [Explanatory Dictionary of Modern Armenian], Yerevan, 1976.

2. Ačaryan H., Hajeren armatakan bararan [Armenian Root Dictionary], vols. 1–4. Yerevan, 1971-1979.

3. Avetikean G., Syurmelian Kh., Augerian M. Nor bargirq haykazean lezui [New Dictionary of the Haikazian (Classical Armenian) Language], vol. 2, Venice, 1837.

4. Hambardzumyan V.G., H.-e. payt'akan baghazayneri teghasharji vocharjek artacolumne hayerenum- T'ezisner. Nshanagitutyun ev lezuneris dasavandum (tesakan himunqner ev gortsakan kirarutyun) [The ‘Non-Complete’ Reflection of the Shift of Proto-Indo-European Plosive Consonants in Armenian. In Theses: Semiotics and Language Teaching (Theoretical Foundations and Practical Application)], Yerevan, 1996, pp. 30–31.

5. Malkhaseants St., Hayerēn bacatrakan bararan [Explanatory Dictionary of Armenian Language], vols. 1–4, Yerevan, 1944-1945.
6. Jahukyan G. B., Hayerenə ev hndevropakan hin lezunerə [Armenian and the Ancient Indo-European Languages], Yerevan, 1970.
7. Jahukyan G. B., Hayoc lezvi patmutyun (nakhagrayin jamanakashrjan), [History of Armenian language (Pre-Literary period)], Yerevan, 1987.
8. Jahukyan G. B., Hayeren stugabanakan bararan [Etymological Dictionary of Armenian Language], Yerevan, 2010.
9. Gamkrelidze T. V., Ivanov V. V., Indoeuropeyskiy yazik i indoeuropeyski. Rekonstrukciya i istoriko-tipologiĉeskiy analiz proyazika i protokulturi [Gamkrelidze T. V., Ivanov V. V. Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstruction and Historical-Typological Analysis of the Proto-Language and Proto-Culture], vol. II, Tbilisi, 1984.
10. . Jahukyan G. B., Oĉerki po istorii dopismennogo perioda armyanskogo yazika [Essays on the History of the Pre-Literate Period of the Armenian Language], Yerevan, 1967.
11. Jahukyan G. B., Vzaimootnosheniye indoeuropeyskikh, khurritsko-urartskikh I kavkazskikh yazikov [Interrelations of Hurrian-Urartian and Caucasian languages], Yerevan, 1967.
12. Khachikyan M. L., Khurritskiy i urartskiy yaziki [Hurrian and Urartian languages], Yeevan, 1985.
13. Hambardzumyan V. G., The “non-complete” schift of Indo-European plosives in Armenian // “Semiotics and Language teaching. Theoretical Princeps, Ann Arbor: Caravan Books”, 2001, p. 25-32 [The ‘Non-Complete’ Shift of Indo-European Plosives in Armenian.- In “Semiotics and Language Teaching: Theoretical Princeps]. Ann Arbor: Caravan Books, 2001, pp. 25–32.
14. Hübschmann H., Armenische Grammatik, Leipzig, 1897 (Armenische Grammatik. Leipzig, 1897.
15. Pokorny J., Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, 1 Band, Bern-München, 1959 (Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, vol. 1. Bern–Munich, 1959.